

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ
ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ ОРІЄНТАЦІЇ НА ДОСЯГНЕННЯ
ЖИТТЄВОГО УСПІХУ»**

Виконала:
магістрантка 2 курсу, СоО2-М21z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Глушко Христина Миколаївна

Керівник: **Опалюк Т.Л.**,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки і
соціальної роботи

Рецензент: **Вержиховська О.М.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

ЗМІСТ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ ОРІЄНТАЦІЇ НА ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ.....	8
1.1. Проблема формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху в педагогічній теорії й практиці.....	8
1.2. Сутність і структура поняття «орієнтація на досягнення життєвого успіху».....	17
1.3. Соціальні та педагогічні аспекти формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху.....	29
Висновки до розділу I.....	39
РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ ОРІЄНТАЦІЇ НА ДОСЯГНЕННЯ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ.....	40
2.1. Діагностика рівнів сформованості в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху.....	40
2.2. Зміст, методи і форми формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху.....	49
2.3. Методичні рекомендації щодо організації діяльності з розвитку спрямованості педагога на власний успіх і успіх учня з порушеннями опорно-рухового апарату.....	66
Висновки до розділу II.....	73
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	86

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

ПОРА – порушення опорно-рухового апарату

ДЦП – дитячий церебральний параліч

ВСТУП

Сучасний стан розвитку суспільства в Україні характеризується значними змінами в соціально-економічній сфері, що обумовлює виховання такої особистості, якій притаманні здатність до соціально значущої діяльності, особиста відповідальність за свої вчинки, творче сприйняття світу, гуманність, моральність, повага до себе й інших, спрямованість на самоактуалізацію, самовдосконалення, конкурентоздатність, прагнення досягати найкращих результатів та успіху в житті.

За даними ООН у світі нараховується близько 450 мільйонів людей із порушеннями психічного або фізичного розвитку, що становить 1/10 частину людства. Державна статистика МОЗ України констатує щорічне зростання кількості дітей, які мають порушення опорно-рухового апарату.

В умовах розбудови демократичного суспільства в Україні знаходить широку громадську підтримку думка про те, що особи з вадами психофізичного розвитку не повинні бути ізольовані від суспільства, а навпаки – жити, навчатись, виховуватись, працювати у звичайному соціальному середовищі, активно спілкуватися зі своїми однолітками, членами родини, працювати, мати власні родини тощо. Згідно завдань ЮНЕСКО слід здійснити переорієнтацію від оцінки вад особи з психофізичними порушеннями до розкриття її потенціалу та створення для неї максимально комфортного соціального середовища.

Наразі в Україні велика увага науковців, громадських діячів та суспільства в цілому спрямована на впровадження інклюзивного навчання. Поступова інтеграція осіб із вадами психофізичного розвитку відбувається на усіх рівнях освітньо-реабілітаційного процесу.

Однак, є велика кількість проблемних питань, вирішення яких потребує спільних зусиль фахівців у галузі корекційної педагогіки та соціальної роботи. Інтеграція у соціум дітей та дорослих з порушеннями психофізичного розвитку неможлива без урахування їхніх психофізичних особливостей розвитку, створення доступного середовища та толерантного ставлення з боку кожного представника суспільства.

Різні аспекти соціалізації осіб з вадами психофізичного розвитку досліджуються багатьма вченими, зокрема, Л.Акатовим, В.Бондарем, В.Бурлаком, В.Воронковою, Н.Дементьєвою, І.Дмитровою, Д.Зайцевим, Л.Занковим, Р.Кравченко, В.Липою, Ю.Мануйловою, М.Матвєєвою, С.Мироною, О.Поляковим, В.Синьовим, С.Скворцовою, Л.Смирновою, В.Тесленко, В.Тищенком, В.Турчинскою, О.Хохліною, О.Холостовою, Т.Черняєвою, А.Шевцовим та ін. Проблемам соціалізації дітей з порушеннями опорно-рухового апарату присвячено дослідження таких вчених, як І.Азарський, О.Азарська, Г.Афузова, С.Геращенко, І.Добякова, І.Дробахіна, М.Єфименко, Л.Кравчук, І.Мамайчук, А.Мамаєва, О.Наумов, Ненсі Р.Фінні, В.Олефір, А.Шевцов, Л.Шипіцина, Т.Щедріна та ін. Проте, рівень вивченості проблем досягнення життєвого успіху школярів з порушеннями опорно-рухового апарату (ПОРА) у сучасній українській корекційній педагогіці навряд чи можна визнати таким, що задовольняє сучасні суспільні потреби. З огляду на це, було обрано відповідну тему магістерської роботи роботи: «Формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху».

Об'єкт дослідження – процес формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху.

Метою дослідження є визначення, теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати проблему формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху в педагогічній теорії і практиці;
2. Розкрити сутність поняття «орієнтація на досягнення життєвого успіху»;

3. Виявити педагогічні умови формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху та перевірити їх ефективність;
4. Розробити методичні рекомендації керівникам і педагогам щодо організації діяльності з розвитку спрямованості педагога на власний успіх і успіх учня з порушеннями опорно-рухового апарату.

Методологічною та теоретичною основою дослідження стали: психолого-педагогічна концепція формування і розвитку особистості (Л.Виготський, Г.Костюк, В.Паламарчук та ін.); теоретико-методологічні основи освітньо-реабілітаційної роботи з особами з обмеженнями життєдіяльності (В.Бондар, Є.Соботович, В.Синьов, В.Тарасун, А.Шевцов та ін.); загальнонаукові праці про розвиток і саморозвиток особистості та її соціалізацію (Г.Андрєєва, М.Варій, І.Кон, І.Минович, Н.Мойсюк, В.Москаленко та ін.); теоретичні положення про соціалізацію осіб з порушеннями опорно-рухового апарату (І.Добяков, І.Мамайчук, А.Шевцов, Л.Шипіцина та ін.); теоретичні положення про корекційний вплив на розвиток особистості з психофізичними вадами (О.Граборов, В.Липа, С.Миронова, О.Хохліна, А.Шевцов, М.Шеремет та ін.).

Методи дослідження. *Теоретичні:* аналіз та узагальнення даних літературних джерел для з'ясування сучасного стану теорії і практики соціалізації осіб з порушеннями опорно-рухового апарату та з нормальним розвитком, систематизації та узагальнення інформації про досліджуваний об'єкт. *Емпіричні:* спостереження; вивчення педагогічної документації, бесіди; анкетування, інтерв'ю, аналіз навчальної інформації, психолого-педагогічний експеримент констатувального характеру для з'ясування педагогічних умов та методики реабілітації осіб з порушеннями опорно-рухового апарату і перевірка їх ефективності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в готовності до впровадження в навчально-виховний процес розроблених у процесі дослідження програми спецкурсу для старшокласників "Технологія досягнення професійного успіху", програми спецкурсу для педагогів "Стежка до власного акме", програми тренінгу-практикуму "Десять кроків до успіху", методичних рекомендацій для

керівників закладів освіти, педагогів, вихователів, організаторів позакласної виховної роботи, батьків. Матеріали дослідження можуть бути використані керівниками, педагогами загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, колегіумів та позашкільних закладів, викладачами та студентами.

Експериментальна база: Перегінський ліцей №1 Перегінської селищної ради, Перегінський ліцей №2 Перегінської селищної ради (сmt. Перегінське, Рожнятівського району, Івано-Франківської області), Комунальна установа «Інклюзивно-ресурсний центр» Перегінської селищної ради Калуського району Івано-Франківської області (Івано-Франківська область, Рожнятівський район, сmt Перегінське), Комунальна установа «Інклюзивно-ресурсний центр» Рожнятівської селищної ради Івано-Франківської області (Івано-Франківська область, Рожнятівський район, сmt Рожнятів).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи магістра були апробовані на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної роботи: досвід і перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, 1 листопада 2022 року).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано статтю: Опалюк Т.Л., Глушко Х.М. Сутність і структура поняття «орієнтація на досягнення життєвого успіху» в контексті інклюзивної освіти. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. Л.П. Мельник, Т.Л. Опалюк. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2022. Вип. 36. С. 89-95 у співавторстві із науковим керівником.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки, з них – 78 сторінок основного тексту. Список використаних джерел нараховує 78 позицій, 7 з яких іноземною мовою.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей формування в старшокласників з ПОРА орієнтації на досягнення життєвого успіху дає змогу зробити такі висновки:

Відповідно першого завдання дослідження проаналізовано проблему формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху в педагогічній теорії і практиці. Аналіз наукової літератури з проблеми соціалізації дітей та дорослих з порушеннями опорно-рухового апарату засвідчує багатоплановість піднятої проблеми та зацікавленість нею з боку представників різних наукових галузей, але основний наголос спрямований на соціалізацію саме дітей, у той час як актуальною залишається соціалізація дорослих з вадами опорно-рухового апарату, яка має тривати протягом усього життя. Наведено теоретичне узагальнення й розв'язання проблеми формування в старшокласників з ПОРА орієнтації на досягнення життєвого успіху, що виявляється в цілеспрямованих управлінських діях, використанні можливостей навчально-виховного процесу й позаурочної діяльності, залучення старшокласників у широкі соціальні відносини та передбачає спрямованість педагогів на власний успіх і успіх учня.

Відповідно другого завдання дослідження розкрито сутність поняття «орієнтація на досягнення життєвого успіху». На основі порівняльно-зіставного аналізу психолого-педагогічних теорій та концепцій у руслі досліджуваної проблеми було встановлено, що «орієнтація на досягнення життєвого успіху» – це вмотивована спрямованість особистості на досягнення високого результату діяльності, яка має громадське визнання й особистісну значущість. Орієнтація на досягнення життєвого успіху є складним інтегрованим поняттям, і його структура містить такі основні компоненти: мотиваційний, рефлексивний, когнітивний і діяльнісний. Сформованість в старшокласника орієнтації на досягнення життєвого успіху характеризують спрямованість мотиваційної сфери на досягнення успіху, розвиненість рефлексивності, знання шляхів досягнення успіху, наявність досвіду досягнення успіху.

Відповідно третього завдання дослідження теоретично обґрунтовано і експериментально перевірено, що педагогічними умовами, необхідними для формування в старшокласників з порушеннями опорно-рухового апарату орієнтації на досягнення життєвого успіху, виступають усвідомлення старшокласниками життєвого успіху як власної цінності, спрямованість педагогів і батьків на власний успіх і успіх учня й створення в навчальному закладі середовища, що стимулює старшокласника до самоформування рис успішної особистості.

Аналіз особливостей формування в старшокласників орієнтації на досягнення життєвого успіху дозволив визначити, що цей процес залежить від таких чинників, як: управлінська майстерність керівників школи, рівень психолого-педагогічної підготовки педагогів, наявність наукового, кадрового, методичного, матеріального забезпечення; вона відбувається, якщо педагогами використовуються особистісно орієнтовані виховні системи й здійснюється систематичне педагогічне стимулювання формування в старшокласників цієї орієнтації.

Модель формування в старшокласників орієнтації на досягнення життєвого успіху є основою для визначення педагогічних дій, через реалізацію яких кожний учень набуває орієнтації на досягнення успіху в житті. За допомогою моделі добираються методи, форми та засоби впливу на особистість старшокласника, які формують мотиви досягнення, потребу в успіху, стійку орієнтацію на результативність діяльності, рефлексивність, уміння в розробці самовиховних технологій і методів досягнення ідеальної моделі успішної людини; активність у діяльності, спрямованій на досягнення життєвого успіху тощо.

Відповідно четвертого завдання дослідження розроблено методичні рекомендації керівникам і педагогам щодо організації діяльності з розвитку спрямованості педагога на власний успіх і успіх учня з порушеннями опорно-рухового апарату. Обґрунтовано, що в ефективності процесу формування в старшокласників орієнтації на досягнення життєвого успіху, важливу роль відіграє включеність у цей процес шкільного вчителя, який є для учнів зразком й реальним позитивним прикладом здійснення досягнень.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми теорії та практики формування в старшокласників орієнтації на досягнення життєвого успіху. Актуальними й перспективними залишаються питання розробки нових спецкурсів, семінарів й практикумів у відповідності до обраного старшокласниками профілю навчання та подальших їх професійних планів, а також питання розбудови процесу формування в учнів орієнтації на досягнення життєвого успіху на інших етапах онтогенезу, в інших освітніх системах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфімов В.М. Модель творчої особистості ліцеїста. *Рідна школа*. № 5. 2005. С.9 – 13.
2. Бех І.Д. Духовна енергія вчинку. *Освіта і управління*. №1. 2005. С. 51–58.
3. Бех І.Д. Почуття успіху у вихованні особистості. *Початкова школа*. . №12. 2004. С. 1–3, №1. 2005. С. 3–4.
4. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Компетентнісний підхід в освіті: світовий досвід та українські перспективи / ред. О. В. Овчарук. К. : «К.І.С.», 2004. С. 47–52.
5. Блеч Г. О. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма ознайомлення з навколишнім, методичні рекомендації, дидактичні матеріали) : наук.-методич. посібник. К.:«Київська правда», 2012. 96 с.
6. Бондар В. І. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. *Дефектологія*. № 3. 2003. С. 2–5.
7. Вержиховська О. М. Теоретичні аспекти проблеми психологічної та педагогічної готовності дітей з порушеннями психофізичного розвитку до навчання у школі. Актуальні питання корекційної освіти. 2010. Вип. 1. С. 60-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2010_1_9 (дата звертання 16.11.2022)
8. Висоцька А. М. Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Формування соціальних навичок» : метод. рекоменд. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 128 с.
9. Вовченко О. А. Психолого-педагогічний вплив корекційно-розиткових занять на становлення та формування життєвих компетентностей дітей з порушенням слуху. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (38). С. 367–371.
10. Войтко В. В. Навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами: сучасні підходи: навчально-методичний посібник. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2016. 84 с.

11. Герман О. І. Розвиток соціальної компетентності педагога в контексті проектної технології географії. *Географія та основи економіки в школі*. 2009. № 10. С. 32-35.
12. Гладченко І. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з ігрової діяльності, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ, 2012. 112 с.
13. Даниленко Л.І. Формування та розвиток творчого потенціалу педколективу. *Рідна школа*. № 10. 1996. С. 28 – 32.
14. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: науково–методичний посібник / ред. І.Г. Єрмаков. – Запоріжжя: Центріон, 2005. 640 с.
15. Життєві плани випускників середніх шкіл та їх реалізація: наук.–метод. посібник / ред. В.В. Олійника, Л.І. Даниленко. К.: Міленіум, 2003. 204 с.
16. Калошин В.Ф. Позитивне мислення: щастя, здоров'я, успіх. Харків: Вид. група "Основа", 2008. 256 с.
17. Карманов А.А. Методика діагностики основних параметрів психического состояния тестом Люшера / А.А. Карманов. – www.koob.ru
18. Каткова Т.І. Компетентний випускник – мета і результат діяльності вищого навчального закладу освіти. *Постметодика*. № 2.2002.
19. Крижко В.В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою: навч. посібник / В.В. Крижко, І.О. Мамаєва – К.: Освіта України, 2005. 224 с.
20. Левківський М.В. Історія педагогіки: навчальний посібник / М.В. Левківський, О.М. Микитюк. К.: ОВС, 2003. 240 с.
21. Левченко Л.С. Творча самореалізація старшокласників у науково-дослідницькій діяльності шкіл нового типу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 Суми, 1999. 173 с.
22. Любар О.О. Історія української педагогіки. О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко. К., 1998. 355 с.
23. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. Л.А. Медвідь. К.: Вікар, 2003. 335 с.

- 24.Методика складання індивідуальної програми медичної реабілітації інвалідів, управління процесом її реалізації та контролю [Текст] : навч.-метод. посіб. / упоряд. А. Іпатов, О. Сергієні, В. Маруніч та ін. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 128 с.
- 25.Методичні рекомендації до вивчення особливостей інтелектуального дефекту у дітей з церебральним паралічем [Текст] . К.: Рад. школа, 1966. 256 с.
- 26.Миронова С. П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності : підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець- Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 206 с.
- 27.Миронова С. П. Основи корекційної педагогіки : навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 263 с.
28. Мосіяшенко В.А. Історія педагогіки України в особах: навч. посібник / В.А. Мосіяшенко, О.І. Курок, Л.В. Задорожна. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 266 с.
- 29.Мудрик А. Б. Соціальна компетентність особистості: постановка проблеми і теоретичні аспекти дослідження. *Вісник чернігівського національного педагогічного університету*. 2011. Т. 2, Вип. 94 (Серія : Психологічні науки). С. 26-29.
- 30.Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О. Огнев'юк. К.: *Знання України*, 2003. 450 с.
- 31.Освітні технології: навч.-метод, посіб. / [О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.]: за ред. О.М. Пехоти. К.: А.С.К., 2001. 256 с.
- 32.Освітній менеджмент: навчальний посібник / за ред. Л.Даниленко, Л.Карамушки. К.: Шкільний світ, 2003. 400 с.
- 33.Основи медико-соціальної реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи [Текст] : навч.-метод. посіб. / за ред. В. Мартинюка, С. Зінченко. – К.: Інтермед, 2005. – 416 с.

34. Островерхова Н. Формування вчителем «власної школи» педагогічної майстерності / Н. Островерхова // №7. Завуч. 2006. С.5 – 7.
35. Павлютенков Є.М. Модель компетентного випускника школи / Є.М. Павлютенков // *Управління школою*. № 28–29. 2005. С. 4 – 12.
36. Пейп Дж.С., Чошанов М.А. *Директор школи*. № 1 2000. С. 75–82.
37. Поза межами можливого: школа якою вона є. за ред. М. Мосієнко. К.: *Шкільний світ*, 2004. 266 с.
38. Психологія і педагогіка життєтворчості: навч.-метод. посібник / за ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова, В.О. Тихоновича. К., 1996. 792с.
39. Романенко О. Формування когнітивного компонента Я-образу в підлітків із церебральним паралічем / О. Романенко // *Дефектологія*. – 2002. – № 4. – С. 24-32.
40. Романчук О. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей [Текст]: практичне керівництво для фахівців / О. Романчук. – Львів: Кредо, 2007. – 236 с.
41. Романчук О. Дорога любові: дитина з особливими потребами в родині [Текст] / О. Романчук. – Львів: Свічадо, 2001. – 278 с.
42. Романчук О. Несправна дитина в сім'ї та суспільстві [Текст] / О. Романчук. – Львів: Кредо, 2008. – 208 с.
43. Савченко О.Я. Основні напрями реформування шкільної освіти / О.Я. Савченко // *Шлях освіти*. 1998. №1. С.2–6.
44. Савченко С. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору [Текст] : автореф. дис. д-ра. пед. наук / С. Савченко. – Луганськ, 2004. – 215 с.
45. Сележан Й.Ю. Основи національного виховання. Хрестоматія. 2-ге вид. / Й.Ю.Сележан. 2006. 306 с.
46. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / В.А.Семиченко. К.: Вища школа, 2004. 335 с.

- 47.Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: у 2-х т. / Г.С. Сковорода. К.: Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.
- 48.Сохань Л.В. Психологія та педагогіка життєтворчості: навч.-метод. посібник / Л.В. Сохань. К., 1996. 791 с.
- 49.Соціальна реабілітація дітей та молоді з особливими потребами [Текст] : інформ.- метод. зб. – Одеса: ООЦССМ, 2001. – 288 с.
- 50.Соціальна реабілітація молоді з обмеженою дієздатністю [Текст] / за ред. С. Толстоухової, І. Пінчук. – К.: УДЦССМ, 2000. – 236 с.
- 51.Соціальна робота в Україні: перші кроки [Текст] / за ред. В. Полтавця. – К.: Academia, 2000. – 258 с.
- 52.Соціальна робота в Україні[Текст]: навч. посіб. / І. Зверєва, О. Безпалько, С. Харченко та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – 234 с.
- 53.Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення: навч.-метод. посіб / Б.М. Ступарик. К.: ІЗМН, 1998. 336 с.
- 54.Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О.В. Сухомлинська // Позакласний час. 2004. № 19–20. С.7–12.
- 55.Таран О. П. Особливості формування Я-концепції у слабозорих дошкільників : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.08 / Ін-т спец. пед. НАПН України. Київ, 2008. 21 с.
- 56.Тараненко І. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / ред. Н. Софій, І. Єрмаков. К.: Контекст, 2000. С. 37–40.
- 57.Тарасун В. В., Хворова Г. М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом : навч. посіб. для вищих навч. закл. / наук. ред. В. Тарасун. К.: Науковий світ, 2004. 103 с.
- 58.Татьянчикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Актуальні питання корекційної освіти. 2011. Вип. 2. С. 242–250.

59. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. К.: Либідь, 2003. 376 с.
60. Філософська думка в Україні: Бібліогр. словник / [авт. кол.: В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічик та ін.] К.: Унів. Вид-во "Пульсари", 2002. 244 с.
61. Хриков Є. Управління інформацією навчального закладу. *Вересень*. №3. 2003. С.85–92.
62. Хуторской А.В. Проектирование личностных качеств выпускника 12–летней школы. Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико зорієнт. зб. К., 2003. С. 108–112.
63. Шевцов А. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я [Текст] : монографія / А. Шевцов. К.: НТІ «Інститут соціальної політики», 2004. – 240 с.
64. Шевцов А. Освітні основи реабілітації [Текст] : монографія. К.: МП Леся, 2009. 484 с.
65. Шевцов А. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я [Текст] : монографія / А. Шевцов. – К.: Соціформ, 2004. – 200 с.
66. Шевченко Г.П. Духовний розвиток особистості: пошуки нового підходу до проблеми. Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. пр. – Луганськ: СНУ ім. В.Даля, 2005. Вип.4(10). С. 221 – 226.
67. Школи України 2006: Лауреати конкурсу "100 кращих шкіл України" у 9 номінаціях / [упоряд. Н. Мурашко, Н. Валентин, Ж. Сташко]. К.: Вид. дім "Шкіл. світ", 2006. 400 с.
68. Щербакова К. Реабілітація дітей з функціональними обмеженнями засобами мистецтва [Текст] : навч. посібник / К. Щербакова, Ж. Петрочко. К.: ДЦСМ. НПУ імені М.Драгоманова, 2002. 216 с.
69. Що треба знати молоді з особливими потребами [Текст] / за ред. Л. Селіванової. – Х.: ХОЦССМ, 2000. – 278 с.

70. Ящук І. Формування життєвої компетентності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл України [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук. 13.00.07. Київ, 2001. 21 с.
71. Ящук І.П. Формування життєвої компетентності особистості старшокласників загальноосвітніх шкіл України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. К., 2001. 21 с.
72. Atkinson J. An introduction to motivation. N.Y., 1964.
73. Boucheret P., Gilles A. Quel professeur demain? – Paris; Gaston Lachuré, 1985, p. 238 – 249.
74. Lewin K., Dembo T., Festinger L., Sears P. Level of aspiration. In J. McV. Hunt (Ed), Personality and behavior disorders. Vol. I. N.Y., 1944.
75. Tuning Project. – <http://www.let.rug.nl/index.htm>.
76. Turnbull A., Brotherson M., Summers J. Family lifecycle: Theoretical and empirical implications and future directions for families with mentally retarded members. In J.J. Gallagher & P.M.
77. Andrew M. Colman. A dictionary of Psychology (4 ed.). United Kingdom : Oxford University Press, 2015. 896 p.
78. Ashiabi G. Play in the preschool classroom: Its socioemotional significance and the teacher's role in play. Early Childhood Education Journal. 2007. № 35. P. 199–207.